

BOEKEN

Nog over de toekomst van Vlaanderen

In het inleidend hoofdstuk stelt de auteur: *"We hebben op heel korte tijd een lange weg afgelegd. Het heeft jaren, zelfs decennia, geduurd voordat het federalisme een bespreekbaar thema werd voor de politieke klasse, maar het heeft nauwelijks één jaar gevergd, of het separatisme werd officieel in Vlaanderen voorgesteld als de meest redelijke tweede keuze".* Als oorzaak voor deze snelle evolutie der geesten, wijst hij in de eerste plaats de "Waalse arrogantie" aan, of *"de Waalse weigering om het federalisme te beschouwen als iets anders dan een middel om een francofone heerschappij in België te bestendigen en te versterken ...*

Vervolgens, en dit wordt het tweede deel van zijn boekje, wijst Mark Grammens erop dat Europa aan Vlaanderen geen andere keuze laat dan het separatisme.

In het eerste deel "De Waalse uitdaging", stelt hij nog eens al de gekende feiten en cijfers op een rijtje, waaruit blijkt dat Wallonië een onevenredig voordeel haalt uit het huidige "federale" België, via de transfers in de sociale zekerheid, de dotaties en andere mechanismen. Hij wijst erop dat deze transfers voor een groot deel voortvloeien uit de "andere politieke cultuur" die in Wallonië heerst, in de meer tegemoetkomende houding van de Waalse overheid tegenover haar eigen bevolking. Iets wat op zichzelf niet negatief dient te worden beoordeeld.

"Wettelijk verplichte solidariteit kan alleen bestaan binnen de natie ... Vrijwillige solidariteit daarentegen is iets helemaal anders, en kan grensoverschrijdend zijn", aldus de auteur, die verder betoogt dat, *"De solidariteit die thans bestaat, komt niet ten goede aan de kleine Waalse man, maar dient de belangen van de Waalse wapennijverheid, de Waalse artsenspecialisten, de ziekenfondsen, enz. en houdt een onproductief ambtenarenapparaat in leven..."*

In het tweede deel, getiteld "De Europese uitdaging", stelt de auteur dat men bezig is de Belgische overheersing te vervangen door een Europese, *"en dan nog wel door één die Vlaanderen veel minder soevereiniteit gunt dan het huidige België"*. Dit Europa is geen democratisch Europa, dat door de volkeren wordt gecontroleerd, *"maar één waarin de deelnemende staten als groep alle macht bezitten"*. Er ontstaat een verschuiving van de macht, van de verkozen volksvertegenwoordiging binnen elke natie, naar een "raad van staatslieden" die, buiten elke democratische controle, op Europees niveau de wetgevende macht uitoefent. De Europese instellingen zijn niet alleen zelf ondemocratisch. Zij hollen ook de democratie uit binnen de samenstellende landen.

Door de politieke integratie, voorzien in het verdrag van Maastricht, wordt de identiteit van Vlaanderen bedreigd. Deze politieke integratie is niet noodzakelijk voor het functioneren van een gemeenschappelijke Europese markt. Zij is, volgens de auteur, alleen bedoeld om Duitsland "vast te ankeren aan West-Europa".

Voor de kleinere Europese culturen heeft deze politieke integratie, met de invoering van een "Europese nationaliteit" desastreuze gevolgen. *"Zij hebben immers bescherming nodig, terwijl hun juist de middelen daartoe door de E.G. worden ontnomen"*.

De auteur ziet voor Vlaanderen twee mogelijkheden: de Europese integratie afwijzen, of als Vlaamse staat zelf meewerken aan de besluitvorming in het Europa van de staten. Vermits hij de eerste oplossing niet mogelijk acht, zegt Grammens: *"Kortom, wil Vlaanderen tenminste inspraakrecht bezitten in het onomkeerbare proces van Europese integratie, dan moet het als staat bestaan en als staat participeren in een besluitvorming waaraan alleen staten mogen deelnemen"*.

In het derde deel geeft de auteur dan de lijnen aan voor een strategie die moet leiden tot de soevereiniteit van Vlaanderen. Hij herinnert aan de uitspraak van Van Cauwelaert: *'Met België als het kan, zonder België als het moet'*.

Met België kan het niet. De huidige staatshervorming *"heeft geen andere doelstelling dan een status quo in stand te houden die alleen nog aantrekkelijk is voor de groepen die denken dat hun materiële belangen er het beste mee gediend zijn"*. De werking van de democratie wordt, binnen dit hervormd staatsbestel, onmogelijk. En daar was het onder meer om te doen.

Zonder België dan. Doch het Vlaams zelfstandigheidsstreven mag niet zozeer

etnisch dan wel ethisch van inspiratie zijn. Het moet erop gericht zijn het geschokte vertrouwen in de democratische instellingen te herstellen en een *aanloop te nemen "tot een nieuwe, echte, vanzelfsprekende en enthousiaste solidariteit, én met de minder bedeeden in eigen land én met alle volkeren ter wereld"*.

Mede omwille van de internationale context, moet de Vlaamse soevereiniteit steunen op een project dat de sociale dimensie heeft, die de wereld met instemming kan begroeten.

Tegenover Brussel dient Vlaanderen zich te profileren "als de vanzelfsprekende opvolgingsstaat van België". Daarom is het best aan Wallonië het initiatief te laten van de definitieve scheiding.

Wat men in dit boek van Mark Grammens niet terugvindt, is een verwijzing naar de economische en sociale transformaties, die het uiteenvallen van de Belgische staat en de totstandkoming van het supranationaal Europa verklaren. De internationalisatie van het kapitaal leidde tot de verdwijning van de francofone Belgische bourgeoisie als hegemonische klasse, en dus verdween de band die de twee volkeren in een staat samen kon houden. Het is in dit politieke vacuüm dat, wat de auteur de "Waalse arrogantie" noemt, tot ontplooiing kan komen. Wallonië zal zich blijven vastklampen aan het "geregionaliseerde" België, zolang het materieel voordeel haalt uit het unitair gebleven beheer van de financiële middelen van de staat. Daarom ook is het de vraag, of Wallonië wel ooit het initiatief zal nemen tot separatisme, niettegenstaande het feit dat de soevereiniteitsidee bij hen verder gevorderd is dan in Vlaanderen. Wij denken dat Vlaanderen het zelf zal moeten doen.

Op Europees niveau dan, onderstreept de auteur dat er weldra geen ruimte meer zal zijn voor soevereine naties, en zeker niet voor de kleine volkeren. En hij merkt daarbij terecht op dat een politiek geïntegreerd Europa nochtans niet onmisbaar is om de vrije circulatie van goederen binnen een eenheidsmarkt te realiseren. Dat men niettemin met Maastricht veel verder wil gaan ligt niet zozeer in de Frans-Duitse *wil* tot toenadering, al speelt dit ongetwijfeld mee. De diepere verklaring vindt men opnieuw in de supranationale herstructurering van het kapitalisme. De voortgezette expansie van het industrieel kapitalisme vereist dat niet alleen de goederen, doch ook de kapitalen zich vrij kunnen verplaatsen over de gehele wereld. Bovendien is de instandhouding van een systeem van uitgebreide sociale zekerheid en economische reglementering niet langer verenigbaar met de verdere accumulatie van reusachtige kapitalen in handen van de multinationale reuzen. Om deze dubbele reden moeten de essentiële economische beleidsinstrumenten aan de

nationale staten worden ontnomen en overgedragen naar supranationale instellingen, waar de besluitvorming niet langer gehinderd wordt door de democratische druk en controle van de massa, en waar dus een zuiver neo-liberaal beleid kan worden gevoerd, buiten elke "verantwoordelijkheid" van de nationale regeringen om. Men wil doelbewust aan de nationale staat de mogelijkheid tot het voeren van een eigen sociaal en economisch beleid ontnemen.

Het is juist dat de uiteindelijke beslissing, in deze supranationale instellingen, berust bij "een raad van staatslieden", dit is bij de bevoegde ministers van de betrokken staten. Doch deze staatslieden treden hier niet langer op als verdedigers van hun respectieve nationale belangen, doch wel als exponenten van de nieuwe klasse van internationale kapitalisten, waarin hun respectieve nationale bourgeoisieën nu zijn opgegaan en versmolten. Het zijn de belangen van deze nieuwe internationale klasse die het Europees beleid bepalen. Bovendien doet de Raad van Ministers in feite niets meer dan de richtlijnen ratificeren, die worden voorbereid door de technocraten van de Europese Commissie, in intense samenwerking met de "lobby's" van de multinationals en uitsluitend in functie van de belangen van deze multinationals.

Wanneer Mark Grammens dan het dilemma stelt: ofwel de supranationale integratie afwijzen, ofwel er als staat zelf aan deelnemen, en hij meent dat de tweede oplossing de enige mogelijke is om de inspraak van het Vlaamse volk in zijn eigen lotsbestemming te verzekeren, dan vrezen wij dat hij tussen schip en kaai dreigt te vallen. Hij heeft wel gelijk, doch hij gaat niet ver genoeg.

Het is evident dat Vlaanderen slechts in het internationale gebeuren kan pogen in te grijpen nadat het een soevereine staat zal zijn geworden. Doch ook dan zal Vlaanderen niet de macht hebben om het Europees beleid om te buigen in een democratische en sociale richting. Dit zou strijdig zijn met het wezen zelf en met de doelstellingen van deze instellingen.

Vlaanderen zal dus een stap verder moeten gaan, zelfs nog verder dan Denemarken het reeds deed. Wij moeten een aantal bevoegdheden "hernationaliseren": controle over munt- en kapitaalbewegingen, het kredietbeleid en het industrieel beleid, zijn onmisbare instrumenten voor het voeren van een andere zelfstandige sociale en economische politiek. En dit is wel verenigbaar met de verdere deelname aan een eengemaakte Europese markt met vrije circulatie van goederen.

Bovenstaande kritische beschouwingen doen niets af aan de waarde van het besproken werk. Mark Grammens is een van die zeldzame journalisten, die

---

nooit uit het oog verliest dat politieke conflicten de weergave zijn van tegengestelde belangen en krachten in de maatschappij. En in die conflicten kiest hij steeds de zijde van de zwakken en de onderdrukten, van de rechtvaardigheid en de democratie. Een betere definitie van progressiviteit kan men niet geven.

Aldus komt het dat hij, ook zonder in te gaan op onderliggende economische structuren en transformaties, meestal de juiste conclusies trekt. Inderdaad, zowel in de Belgische als in de Europese context, moet Vlaanderen nu doelbewust streven naar volwaardige soevereiniteit.

Uiterst belangrijk is daarbij de bewuste keuze van Mark Grammens voor een Vlaams nationalisme met democratische en sociale inhoud. Alleen binnen een eigen Vlaamse staat kan, in de huidige historische context, de werking van de democratie worden hersteld, en kan een beleid worden gevoerd dat is gericht op werk en welvaart voor de brede bevolkingslagen, met open oog en hart voor grensoverschrijdende menselijke solidariteit. En alleen een nationalisme, gericht op deze democratische en sociale objectieven, kan de bundelende kracht worden die Vlaanderen nog een toekomst biedt.

Antoon Roosens

Mark Grammens, Essay over de toekomst van Vlaanderen, Davidsfonds, Leuven, 1992.

De maat van de techniek

Is de moderne techniek nog te beheersen, of legt zij integendeel aan de maatschappij haar maat op? Dat is vandaag één van de centrale vragen in het maatschappelijk debat. Het verschijnen van een nederlandstalig boek over techniekfilosofie is dan ook onze aandacht waard. De dominante aanwezigheid van technologie in onze samenleving zou doen vermoeden dat de filosofie van de techniek een uitgebouwde filosofische discipline zou zijn. Niets is minder waar. In tegenstelling met bijvoorbeeld de wetenschapsfilosofie bestaat er geen techniekfilosofie met een uitgewerkt theoretisch raamwerk. Wel is er een veelheid van aanzetten vanuit een verscheidenheid aan vraagstellingen en benaderingen.

Het boek "De maat van de techniek" dat door Hans Achterhuis samen met twee van zijn collega's van de Universiteit van Twente werd geschreven getuigt van deze veelheid aan benaderingen. Om een stoot te geven aan het filosofisch denken over techniek in ons taalgebied presenteren zij een inleiding tot het denken over techniek van zes belangrijke filosofen, nl. Günther Anders, Jaques Ellul, Arnold Gehlen, Martin Heidegger, Hans Jonas en Lewis Mumford. De keuze is gevallen op enkele oudere filosofen die reeds vóór de Tweede Wereldoorlog publiceerden en waarvan dus reeds een heel oeuvre voorligt. Vandaag heeft het filosofisch denken over techniek in belangrijke mate een nieuw clan gekregen vanuit de wetenschapssociologie. De onbekendheid met het werk van deze oudere filosofen uit zich echter in een gebrek aan diepgang. Het boek wil bewust bijdragen aan het verruimen van de blik en het verdiepen van de vraagstelling bij het denken over techniek. In het inleidend hoofdstuk geeft Achterhuis aan de hand van de behandelde auteurs een overzicht van de verschillende filosofische benaderingen van het fenomeen techniek. Hij laat zien hoe ze elkaar aanvullen of eventueel tegenspreken.

Het is ons onmogelijk om in het bestek van deze bespreking nogmaals een samenvatting te geven van de inleidende samenvatting van deze filosofen die het boek biedt. We kunnen slechts een aanduiding geven van de aard van de vraagstelling waar het in dit boek om draait

Er kunnen verscheidene redenen aangedragen worden om te verklaren waarom de techniekfilosofie eerder recent als een zelfstandige tak van de filosofie tot ontwikkeling komt. Het idealistisch karakter dat het theoretische weten in onze cultuur van oudsher kenmerkt, en dat techniek steeds als een minderwaardige bezigheid heeft gezien, kan mee verantwoordelijk zijn voor het feit dat het onderwerp techniek in de filosofie zo weinig aandacht heeft gekregen. Bovendien kon het inzicht dat de technologische ontwikkeling een beslissende factor is in de geschiedenis, pas ontstaan op een ogenblik dat de technologische veranderingen duidelijk zichtbaar werden, nl. vanaf de industriële revolutie. Feitelijk zien we echter hoe pas het tot uiting komen van het enorme vernietigingspotentieel van de moderne techniek tijdens de Tweede Wereldoorlog, en de enorme technologische boom van de daaropvolgende periode de techniek tot een niet meer te ontwijken onderwerp voor de filosofische reflectie maakt. Voor Günther Anders, scherpzinnig waarnemer van het atoomtijdperk (1), is 'Hiroshima' een fundamenteel breukmoment in onze geschiedenis. Deze technologische catastrofe toont op exemplarische wijze hoe de relatie tussen mens en techniek vandaag wezenlijk anders is dan vroeger. Er is een kloof ontstaan tussen hetgeen we produceren en hetgeen we ons kunnen voorstellen, tussen doen en voelen, tussen weten en geweten. De gevolgen van wat we kunnen veroorzaken kunnen we ons niet meer voorstellen, en kunnen ons daardoor ook emotioneel niet meer raken. Dat heeft voor gevolg dat we niet meer gepast kunnen reageren op zaken die ons op een verpletterende manier bedreigen, terwijl anderzijds een catastrofale ontremming in ons handelen mogelijk wordt. De mens is *antiquiert*, achterhaald door zijn eigen technische vermogens.

Het bovenstaande toont iets zowel van de inzet als van de eigen complexiteit van de techniekfilosofie. Vier met elkaar verweven aspecten wil ik even naar voor halen: het maatschappelijke, de historiciteit, de antropologische uitgangspunten en het problematische van de ethiek. Het is haast een gemeenplaats om erop te wijzen dat techniek in relatie staat met een veelheid van maatschappelijke domeinen als wetenschap, economie, politiek, ethiek, om niet te zeggen met de gehele cultuur. Het is echter onvoldoende om de relatie techniek/wetenschap, techniek/economie, enz. afzonderlijk uiteen te zetten. De maatschappelijke realiteit van de techniek toont zich immers als een "dicht geknoopt net van wederzijdse relaties" (2), in die zin dat ook de wederkerigheid tussen twee gebieden die in eerste instantie als buiten-technisch beschouwd worden, reeds door techniek bemiddeld is. Techniek is een dimensie van de maatschappij, van de cultuur waarin we leven. Een instrumentele visie op techniek, d.w.z. techniek gezien als de

middelen die we ontwerpen om onze doelen te bereiken, schiet dus schromelijk te kort. Hoe is bijv. de mogelijkheid van de nucleaire apocalyps formuleerbaar in doel/middel-termen? Kan de relatie tussen technologische ontwikkeling en milieucrisis nog zinnig gethematiseerd worden als fout gebruik van middelen die op zich wel goed zijn? Het moet duidelijk zijn dat "*het debat over de techniek bi*) *uitstek een maatschappelijk en geen puur wijsgerig gebeuren is*" (p.16). Een filosofische stellingname over techniek is omwille van de doordringing van cultuur en techniek onvermijdelijk een maatschappelijke stellingname. Dat is de inzet van de techniekfilosofie, en de inzet van het boek zoals vooral duidelijk blijkt uit de wijze waarop Achterhuis in zijn bijdragen met de techniekfilosofen in debat treedt.

De historiciteit van de techniek is steeds een punt van discussie geweest in de techniekfilosofie. Dat er grote verschillen zijn tussen de traditionele en de moderne techniek is een uitdrukkelijk thema bij haast alle techniekfilosofen. Juist de confrontatie met dit verschil is de aanzet geweest tot de filosofische bemoeienis met techniek vandaag, zoals ik boven reeds aangaf. De discussie draait echter om de fundamentele interpretatie van deze ontwikkeling, en de uitkomst van het debat heeft serieuze maatschappelijke implicaties. Gaat het om historische breuklijnen, om verschillende manieren waarop historische culturen de samenleving materieel vorm geven? Of is de ontwikkeling van de techniek een constant gegeven door alle historische culturen heen? Loopt er een rechte lijn van de oertijd naar de hedendaagse technologie? Is de moderne technologie het resultaat van een soort antropologische constante waar we moeten leren mee leven, of is een "andere" techniek een historische mogelijkheid? Een filosoof als Habermas ontkent deze laatste mogelijkheid. Hij beroept zich daarbij op de antropologie van Gehlen. Techniek is voor de mens de noodzakelijke compensatie voor een biologisch tekort. De mens is biologisch veroordeeld tot beheersing van de natuur. Zonder de schepping van een tweede artificieel milieu dat aan zijn deficiënte organische uitrusting tegevoegt zou hij ten gronde gaan. Omdat techniek wezenlijk gezien wordt als versterking, ontlasting of aanvulling van het menselijk organisme impliceert deze antropologie een instrumentele visie op techniek. De mens wordt van meet af aan als *homo faber* voorgesteld, zijn constitutie dwingt hem allereerst technicus te worden, en van daaruit wordt de geschiedenis begrepen. Dit standpunt wordt bijv. ook ingenomen door Etienne Vermeersch (3).

Deze visie wordt bestreden door de cultuurfilosoof en historicus Lewis Mumford. In zijn *The Myth of the Machine* doet hij dat in eerste instantie door een ander antropologisch uitgangspunt te ontwikkelen. Met een over-

---

vloed aan materiaal tracht hij duidelijk te maken dat voor de menswording de ontwikkeling van een cultureel apparaat, waaronder de taal, van veel groter gewicht is dan het gebruik van werktuigen. De mens is een handelend cultuurwezen, en de *homo faber* lijkt eerder een projectie van het heden op de eerste mensen. Vervolgens laat Mumford zien hoe er in de geschiedenis van de mensheid zo'n 5000 jaar geleden een breuk is opgetreden die tot ernstige ontsporingen van natuur en mens en tot bedreiging van het menselijke heeft geleid. *"Juist het inzicht in deze breuk gekoppeld aan de beschrijving van de capaciteiten en kenmerken die daarvóór aanwezig waren, maakt het mogelijk voor het heden de noodzaak én de mogelijkheid van een nieuwe radicale breuk te poneren."* (p.237)

De noodzaak van deze breuk is ook de uitkomst van Heideggers filosofie. Zijn kritiek op het berekenende denken dat zijn hoogtepunt vindt in de moderne techniek is een doordenking van de metafysische houding van de mens sedert de filosofie van Plato. De bedreiging die van de moderne techniek uitgaat vraagt om een kritiek van het autonome subject, een visie die in de instrumentele visie op techniek vervat zit. Het technische "bestel" is geen geheel van middelen waarop de mens vat heeft, het is de zijnswijze van onze cultuur. Het "gevaar" waarin de mensheid verkeert is dan ook onmogelijk met technische middelen te keren. De ecologische crisis bestaat juist in het weerloos overgeleverd zijn aan de overmacht van de techniek. Op één of andere manier moet het berekenende denken losgelaten worden.

De overmacht van de techniek in de moderne samenleving wordt op een sociologisch veel meer uitgewerkte manier geanalyseerd door Gelilen en door Ellul, resp. als een "superstructuur" gevormd door techniek, natuurwetenschap en industriële produktiewijze, en als "technisch systeem". Techniek is niet meer de belangrijkste factor in het maatschappelijk bestel, maar zij is zelf tot systeem geworden. Het antwoord dat daarop kan gegeven worden verschilt bij beiden echter grondig. Op grond van zijn antropologisch uitgangspunt kan Gehlen slechts pessimistisch zijn wat betreft de mogelijkheid om onder de superstructuur uit te komen, en aldus een stuk menselijkheid te redden. Ellul behoudt als theoloog het geloof in een andere mogelijkheid die de werkelijkheid van vandaag overstijgt. Radicaal verzet is dus zinvol.

Hans Jonas heeft op een systematische manier de relatie tussen ethiek en moderne techniek wijsgerig doorgedacht. Vooral vanuit een analyse van de problemen die opgeroepen worden door de biotechnologie toont Jonas aan hoe de moderne techniek nieuwe eisen stelt aan de ethiek. Het principe "verant-

woordelijkheid" dat hij vooruitschuift wordt echter nauwelijks concreet ingevuld. Wanneer ethische oproepen geen sociologische invulling krijgen dan moeten zij noodzakelijk uitwendig blijven aan het technisch gebeuren. Achterhuis betoogt dat we met vage en zachte begrippen als "waarden" of "verantwoordelijkheid" geen vat krijgen op de harde werkelijkheid van economie, politiek en technologie. "Het veelvuldig verwijzen ernaar verhuult slechts de verlegenheid in onze maatschappij om werkelijk relevante inhoudelijke kwesties rond technologie aan de orde te stellen." (p.173) We moeten inzien dat de collectieve verantwoordelijkheid, die volgens Jonas vandaag veel belangrijker is dan de individuele, van "institutionele aard" (4) is. Zij "*kan alleen materiële gestalte krijgen vanuit een analyse van de wijze waarop wetenschap en technologie als maatschappelijke processen geconstrueerd worden.*" (p.176) Om deze bespreking rond te maken past het hierbij nogmaals te wijzen op de analyse van Günther Anders. De feitelijke kloof tussen wat we kunnen maken en wat we kunnen verantwoorden is een situatie waarin ethisch handelen structureel onmogelijk is. Zijn moreel postulaat luidt daarom: "*verhinder het ontstaan van dergelijke situaties waarin ethisch-zijn niet meer mogelijk is, en die zich daarom aan een morele beoordeling onttrekken.*" (5)

Jef Peeters

Hans Achterhuis (red.), Paul van Dijk Pieter Tijmes, De maat van de techniek Zes filosofen over techniek, Baarn: Ambo, 1992, 272 pp.

NOTEN

- (1) Van Günther Anders verscheen in het Nederlands: Vanaf de toren gezien. Dagboek aantekeningen uit het atoomtijdperk, geselecteerd en voorzien van een nawoord door Lou Brouwers, Amsterdam: Jan Mets, 1988.
- (2) Elisabeth Ströker, Philosophie der Technik: Schwierigkeiten einer philosophischen Disziplin, in: F. Rapp, P. Durbin (Hgs.), Technikphilosophie in der Diskussion, Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1982 p. 297-315.
- (3) Etienne Vermeersch, 3e ogen van de panda, Brugge: Van de Wiele, 1988.
- (4) Me Rip, Technologie als mensenwerk, Enschede: UT, 1990.
- (5) G. Anders, o.c. p. 67.

Filosofie voor iedereen

Met, en vooral tegen een filosoof op discussiëren is een van de makkelijkste dingen om te doen: verklaar hem of haar lot elitaire dromer en hou jezelf van de domme. Zijn of haar argumenten kan je dan gewoon over je laten gaan zonder ze grondig te moeten behandelen. Als je dal handig speelt en daarbij het ego van de filosoof weet te strelen (door te suggereren dat elitair gelijk is aan geniaal) zal die filosoof niet eens weerwerk bieden.

Echter, naarmate er meer boekjes als het bij Acco-Leuven verschenen 'Filosofie is voor iedereen, inleiding op 2500 jaar denken' van Ludo Abicht, op de markt komen wordt het je steeds maar moeilijker je van de domme te houden zonder echt dom te zijn. Je hebt steeds maar minder excuses om niet op zijn minst van de basisgegevens van de filosofie op te hoogte te zijn. Misschien wordt het tijd om effectief een van die boekjes ter hand te nemen. Het onderhavig boek is in die optiek best te doen; temeer omdat er achteraan een becommentarieerde lijst opgenomen is met meer van dat leuks (inleidingen op de filosofie). Mocht je door de tekst van Abicht appetijt hebben gekregen, dan kan je dus meteen verder

Of je door Abichts boekje appetijt krijgt, is een andere kwestie. Het is goed en vlot geschreven, maar het vertoont gebreken (al kunnen die voor een aantal lezers misschien als voordelen worden geïnterpreteerd). Ik heb me nogal gestoord aan het schoolse karakter van het werk. Het boek zal misschien zo zijn bedoeld, want het blijkt een herwerking te zijn van een cursus filosofie die Abicht doceert aan hogere school niet-filosofie studenten. Maar de herwerking valt mij wat te magertjes uit om de tekst ook bruikbaar te maken buiten een schoolse context. Zo staan er hier en daar bij diepfilosofische gedachtengangen verwijzingen naar hedendaagse heel-concrete toestanden tussen haakjes - op zich een heel goed idee om de actualiteit van die gedachten aan te tonen, maar mij doen ze eerder denken aan de trefwoorden die een leraar in de marge van zijn handboek heeft geplaatst om aan te duiden waar hij, even ter afwisseling en om de aandacht van de leerlingen gaande te houden een boutade, een grapje, of een uitwijding in zijn of haar relaas moet inbouwen. Als je je als lezer kan voorstellen waar de auteur naar toe wil met dat trefwoord tussen haakjes, dan zijn dergelijke verwijzingen voor jou overbodig: je hebt al lang zelf de link gelegd met de actualiteit waarnaar

verwezen wordt. Indien niet, dan missen de verwijzingen hun doel, want ze zullen wat meer uitleg vragen en in tegenstelling tot een leerkracht in een klassituatie, is de auteur niet aanwezig om je die uitleg te verschaffen.

Maar laten we wel wezen, eigenlijk is de al te schoolse aanpak van het boek, de enige serieuze kritiek die ik kan bedenken. Wel is er nog het feit dat het boek onvolledig is, maar dat is onvermijdelijk bij dat soort inleidingen en ik heb al erger meegemaakt (o.a. bij inleidingscursussen die ik indertijd als filosofiestudent volgde). En ik heb mij soms gestoord aan het al te evolutionistische karakter van bepaalde stukken in het boek. Zeker de inleiding op het werk suggereert te veel dat de evolutie van de Westerse Filosofie, zoals die zich in de realiteit heeft voltrokken, (1) noodzakelijk zo moest verlopen en (2) verliep en verloopt van slecht naar beter, dat er dus een objectieve vooruitgang, ook in het denken bestaat. Maar dan alweer: deze opmerking kan niet gelden voor het gehele boek. Er zijn passages die deze vooropstellingen nuanceren, of die zelfs het tegendeel suggereren. Dat gebeurt dan wel zonder in de val te trappen van het negeren van elk logisch, antagonistisch, dialectisch, of ander verband tussen de verschillende denkrichtingen en of de verschillende filosofen.

Het boek hangt met andere woorden samen en de filosofie wordt niet gereduceerd tot een opeenvolging van plakjes diepzinnigheden. Een intelligente leerling of lezer moet zelfs tot de bedenking kunnen komen dat de filosofie zich gedurende haar evolutie eigenlijk steeds met dezelfde problemen heeft bezig gehouden: de menselijke problemen. Als de lezer inderdaad zover komt, dan zal hij of zij begrijpen dat filosofie niet vrijblijvend is (jammer dat de auteur hier en daar de vrijblijvendheid van de filosofie lijkt te ^{suggereren*}) en dat het dus de moeite loont of dat het zelfs noodzakelijk is om je als mens met filosofie in te laten. De auteur zal dan wellicht geslaagd zijn in zijn opzet de leek-lezer nieuwsgierig te maken naar meer. De niet-leek-lezer, waar ik mijzelf toe reken, heeft veel minder aan het boek; al moet ik toegeven dat ik wat heb opgestoken van de bespreking van Heidegger en dat een filosoof als Martin Buber mij eigenlijk onbekend was. Ik kan veronderstellen dat nog andere 'gevorderden' gelijkaardige (eventueel andere) ervaringen kunnen hebben met dit boek.

Jaak Perquy

*Cf. p. 134 "...de wetenschap, noch de filosofie (hebben) stilgestaan, maar dat ligt aan

---

de (gelukkig) nieuwsgierige en kritische aard van de mens, die nu eenmaal nooit voorgoed met een gegeven antwoord tevreden is." Of ligt het eerder aan da problemen, die ons verplichten steeds opnieuw of steeds maar verder te denken?

Ludo Abicht, Filosofie is voor iedereen - Inleiding op 2500 jaar denken, Uitg. Acco Leuven/Amersfoort, 1992, 157p.

Afscheid van Joegoslavië *Achtergronden van de crisis*

Robert Stallaerts, wetenschappelijk medewerker aan het Centrum voor Ethiek van de Universiteit Antwerpen (UFSIA), studeerde ooit aan het Economisch Instituut van Belgrado. Hij promoveerde in Gent met een proefschrift over Joegoslavië en ontpopte zich mettertijd tot een Joegoslavië-autoriteit, zeker dan op het vlak van het economische zelfbeheer, lange tijd het parapedaardje van het Joegoslavische model.

Wellicht is het de bekendheid met de adelbrieven van de auteur die mij met een enigszins onvoldaan gevoel 'Afscheid van Joegoslavië' doet dichtklappen. Want eigenlijk weet ik niet goed wat ik er moet van denken. Is dit nu een goed boek? Verscherpt dit boek het inzicht in de Joegoslavische crisis? Wellicht was ik te veel op sluitende verklaringen uit. 'Afscheid van Joegoslavië' stelt al evenzeer vragen. De ondertitel 'Achtergronden van de crisis' vormt al een vingerwijzing. Het is er Stallaerts niet om te doen definitieve antwoorden te formuleren, niet op vragen naar de oorzaken van het Joegoslavische débâcle, evenmin op vragen naar eventuele uitwegen. Stallaerts plaatst zelf de vraagtekens, niet enkel in de inleiding maar evenzeer in de slotbeschouwingen die elk hoofdstuk en het boek afsluiten. De auteur laat zich niet verleiden tot enige expliciete stelling(name). Het vermoeden rijst dat zijn afstandelijke aanpak een grote emotionele en persoonlijke betrokkenheid verbergt.

Stallaerts heeft met zijn boek twee duidelijk verschillende zaken voor ogen. De eerste twee delen schetsen achtereenvolgens de historische achtergronden

van het enorm heterogeen gebied en de goed 70 jaar Joegoslavische ervaring die daarop werd geënt. De delen drie en vier hebben veel weg van een noodoperatie: wat valt er uit de Joegoslavische brand te redden? Stallaerts gaat hier dieper in op het economisch zelfbeheer en de filosofie van de Praxis-groep die enerzijds als een uitvloeisel van het zelfbeheerexperiment beschouwd kan worden, anderzijds als de fundering ervan.

Stallaerts streeft *in* zijn schets van de historische achtergronden niet naar volledigheid. Hij legt de nadruk op enkele historische kernmomenten -waar de nationalistische retoriek nu maar al te gretig op inspeelt- en op die gebeurtenissen en plaatsen (Vojna Krajina, Kosovo, Bosnië, Sandzak ...) waar de geschiedenis het zaad gestrooid heeft waaruit nu de lijken geoogst worden. Uit zijn overzicht distilleert de lezer een uiterst complex beeld: het Joegoslavisch grondgebied bleek een speelbal van de geschiedenis met nu eens sterke Kroatische, Servische, Bosnische en Bulgaars-Makedonische rijken, dan weer Turkse, Habsburgse of Oostenrijks-Hongaarse bezetting. Het resultaat: een bont lappendeken van diverse al dan niet nauw verwante nationaliteiten met eigen historische hoogte- en laagtepunten en eigen culturele en religieuze accenten. Het is het trieste lot van Joegoslavië dat dit ondoorzichtig historisch kluwen zich bij uitstek leent voor manipulatie door de diverse antagonisten die de nationalistische kaart trekken.

Wie zich op de historische complexiteit blind staart, lijkt geneigd de creatie van de Joegoslavische eenheidsstaat in 1918 als een vergissing te bestempelen. Dat in een dergelijke zienswijze de meeste staten 'per vergissing' (denk alleen maar aan de willekeur waarmee koloniale grenzen op kaarten werden getrokken) het daglicht hebben gezien, toont aan dat daarmee meteen alles en niets gezegd is. In die zin is en blijft de geschiedenis van het gebied een 'achtergrond' die weliswaar gevoeligheden met zich mee brengt die niet verwaarloosd mogen worden, maar anderzijds als argument uit elk moreel-politiek vraagstuk dient geweerd.

Van bij zijn geboorte heeft de Joegoslavische staat met de aanwezige nationalistische spanningen moeten leven. De discussie over de inrichting van de staat leidde al meteen tot botsingen tussen centralisme en federalisme en die tegenstelling zou blijven voortleven na de communistische machtsovername na WO II. Onder leiding van Tito en de communistische partij gaat Joegoslavië de naoorlogse periode in als een federatie van republieken. Het centralistisch communistisch bewind wordt al snel geconfronteerd met de nationalistische spanningen en verzuchtingen. Tito, de uiteindelijke sluitsteen van de

Joegoslavische federatie, slaagt erin, via *"een dubbele strategie van bijten en zalven"* (p. 94) de eenheid van het land te vrijwaren.

Een gedetailleerde beschrijving van de zuiveringen en institutionele hervormingen is hier niet op zijn plaats. Stallaerts wijst er op dat de opeenvolgende hervormingen door een steeds grotere decentralisatie gekenmerkt werden. Meteen verbindt hij hieraan de rol van het economisch zelfbeheer. *"Een ander belangrijk en hieraan gekoppeld element in het institutioneel systeem vergemakkelijkte de hantering van het nationalisme en kon zelfs tot op zekere hoogte het economisch nationalisme legitimeren: de uitbouw van het zelfbeheer. Op een geleidelijke manier werd het economisch machtscentrum in Belgrado afgeslankt ten voordele van de republieken. Dit gebeurde echter niet expliciet in naam van de republieken. Het was een elegante oplossing om aan de nationalistische verzuchtingen te voldoen, zonder echter openlijk eraan toe te geven. Integendeel, geregeld fulmineerde Tito tegen de nationalistische krachten."* (p. 94)

Deze klemtoon op het dubbelzinnig karakter van het zelfbeheer is niet zonder belang. In het derde deel betreurt Stallaerts de teloorgang van het Joegoslavische economisch model: *"Het Joegoslavische model toont aan dat alle theoretische en ideologische argumenten wijken voor de politieke ontwikkelingen (...) De terechte reactie tegen het eenpartijstelsel - hoe geliberaliseerd ook - heeft samen met de nationale spanningen het menswaardig economisch model ondermijnd."* (p. 126) Maar was er wel een alternatief? Het zelfbeheer zat nu eenmaal onlosmakelijk verankerd in die politieke evolutie. Het zelfbeheer heeft dan mee de onhoudbaarheid van Joegoslavië bepaald. Als het zelfbeheer inderdaad gehanteerd werd als een instrument dat de nationalistische aspiraties van de republieken moest afzwakken, dan heeft het die republieken meteen ook argumenten in handen gespeeld die in een nationalistische retoriek konden worden uitgespeeld. De corrigerende ingreep van de federatie die de onevenwichten tussen het rijkere noorden en het armere zuiden bijstuurde, moest dan wel kwaad bloed zetten, vooral in het noorden dat zich uitgebuit en uitgemolken voelde door het zuiden (je hoort zo bepaalde Italiaanse echo's weerklinken) en de federatie meer en meer ging beschouwen als een hinderpaal voor zijn economische opgang. Het zal dan ook wel geen toeval zijn dat Slovenië (en daarna Kroatië) als eerste uit de federatie opstapte.

We gaan niet verder in op Stallaerts' relaas van de stroomversnelling waarin de gebeurtenissen terecht kwamen na de dood van Tito. Essentieel lijken in ieder geval de centraliserende tendenzen in Servië te zijn geweest.

De machtsovername door Milosevic vormde het breekpunt De Servische houding ten aanzien van Kosovo verhardde en Milosevic slaagde erin in de autonome provincie Vojvodina en de republiek Montenegro medestanders aan het bewind te brengen. De autonomie van Kosovo werd opgeheven. Meteen was elk evenwicht binnen de federatie zoek. De rest is recente geschiedenis en bloedige realiteit.

In de delen drie (p. 110-127) en vier (p. 129-152) gaat Stallaerts zoals eerder vermeld op zoek naar de meubelen die hij uit het brandende Joegoslavische huis kan redden. De auteur ontleedt de Joegoslavische ervaring met het zelfbestuurexperiment en de filosofische vertaling ervan in de Praxis-groep in de hoop dat de theoretische onderbouwing ervan niet met Joegoslavië ten grave wordt gedragen.

'Afscheid van Joegoslavië' is een lezenswaardig boek, maar de lezer zal er te weinig samenhang in aantreffen. Het historisch luik (delen één en twee) geeft een goed idee van de complexe Joegoslavische 'nationalistische' problematiek. De uitwerking van de economische inrichting en het filosofisch erfgoed van Joegoslavië staan daar ietwat haaks op en richten zich mijns inziens tot een ander publiek.

Marc Van Acker

Robert Stallaerts, Afscheid van Joegoslavië. Achtergronden van de crisis, 1992, Garant (Historama-reeks), Leuven/Apeldoorn.

De politieke besluitvorming in België

Over de politieke besluitvorming in België wisten we tot voor kort weinig systematische dingen. We moesten het stellen met wat fragmentarische verhalen en polemische stukken en voor de rest was het allemaal veel juristerij wat in de handboeken van staats- en administratief recht stond. Gelukkig is er de 'Leuvense School' in de politieke wetenschap die al ettelijke jaren aan de weg timmert met verkiezingsonderzoek en veel gezeur over de 'niet-aanwezige staatsburger' (voordat Verhofstadt dat specimen ontdekte).

Nu heeft de Leuvense hoogleraar 'politologie en politieke sociologie' Wilfried Dewachter een dik boek gepleegd over de politieke besluitvorming in België waarbij de spanning tussen de formele regels van het politieke bedrijf en de werkelijkheid wordt opgemeten.

Dewachter gaat in zijn analyse van de besluitvorming in België uit van grofweg een tweetal concepten. Eerst en vooral beschouwt Dewachter de democratie vanuit een pluralistische en 'polyarchische' visie. Ten tweede ziet hij in het politieke proces vooral een besluitvormingsproces. Dat zijn twee kardinale uitgangspunten die meteen al aanduiden vanuit welk theoretisch stramien Dewachter de politiek benadert. Volgens Dewachter heeft democratie te maken met voorkeuren die de burgers uitspreken ten aanzien van politici die kandideren voor een politiek mandaat en daarom een politiek programma moeten verdedigen dat de eisen van de burgers bundelt. Het 'polyarchisch' model gaat er voorts vanuit dat er geen ideologisch gecementeerde blokken zijn of volksstammen die de kiezers vertegenwoordigen, maar wel bewust kiezende burgers. Na afloop kunnen die burgers dan weer hun verkozenen sanctioneren. De verkozenen moeten daardoor hun rol goed spelen en zich niet laten ringeloren door de 'particratie' of door ministers. Ze moeten onafhankelijk optreden. De 'polyarchie' verwijst dan ook naar wisselende meerderheden.

Het 'polyarchische' model is in de jaren vijftig door o.a. de Amerikaanse politicoloog R. Dahl ontwikkeld. Buiten de Verenigde Staten heeft dat model nooit enige gebruikswaarde gehad. In de Europese landen was geen sprake

van 'polyarchie', maar wel van 'particratie' (heerschappij van de partijbestuurders). In sommige landen werd die particratie zeer machtig omdat ze kon steunen op verzuilde organisaties die de kiezers mobiliseerden. In de ogen van de 'polyarchische' pluralisten was de verzuilde politiek dan ook een ramp, omdat de kiezers na de verkiezingen altijd in de 'kou' stonden. Want verkiezingen bepaalden in de regel niet welke regeringscombinatie aan de macht kwam. Dat laatste werd in achterafkamertjes bekoststofd door de partijleiders zonder zich al te zeer te bekommeren om de 'wil van de kiezer'.

Wat betreft het besluitvormingsproces vertrekt De Wachter van de zogenaamde 'zwarte doos', een model dat erin bestaat om de politieke besluitvorming te reduceren tot een geformaliseerd verwerkingsproces van politieke vragen en strijdpunten door de politieke besluitvormers. De politieke oplossingen die men wel of niet kiest kunnen dan weer aanleiding geven tot nieuwe eisen of betwistingen. Het model van de 'zwarte doos' is ooit door de Amerikaan David Easton in talloze boeken uitgewerkt en gepopulariseerd. Omdat dit model conceptueel vrijwel leeg is, kon het overal worden toegepast. Dat geeft zowel de sterkte als de zwakte van het concept aan.

Dewachter is tot de vaststelling gekomen dat er in de praktijk diverse types van besluitvorming bestaan. Die types zijn dan weer het produkt van de manier waarop de actoren problemen agenderen en oplossen. Politieke partijen kunnen besluiten zich te 'profilieren' rond een 'issue'. Dan ontstaat er, aldus Dewachter, een 'strijdpuntbesluitvorming'. Voorbeeld hiervan is de manier waarop de SP jarenlang de kruisraketten of van het Zaïre-beleid tot onderwerp van 'strijd' maakte. Alles wat op de politieke agenda verschijnt is echter nog geen strijdpunt. Veel beslissingen vloeien als Scheldewater naar zee. In het politieke bedrijf is veel routine binnengeslopen.

Maar wat als de strijdpunten verharderen tot ideologische splijtzwammen? De Koningskwestie en de Schoolstrijd waren confrontaties van blok tegen blok. Ze hadden het land in een burgeroorlog kunnen storten. Dat is niet gebeurd omdat in België geen enkele partij of ideologisch blok een duurzame meerderheid kan behalen. Het loont dus niet de moeite om alle energie te zetten op een 'partijoplossing'. Omdat er vrijwel altijd coalitieregeringen aan de macht komen, moet iedere partij een forse scheut water in de ideologische wijn doen. Dat leidt tot compromissen. Wie dat niet doet, wordt al snel in de politieke marge geschoven. Want de consensus en de regeringsmacht liggen in het politieke centrum. Die consensus wordt dan geformaliseerd in 'pacten', waardoor strijdpunten worden bevroren of gepacificeerd. Deze besluitvorming

heet dan ook met een lelijk woord de 'pacificatiebesluitvorming' indien alle partijen, ook die welke in de oppositie zitten, rond de tafel gaan zitten en een globaal akkoord uitwerken. Waardoor voor een lange periode deze storende kwesties van de politieke agenda worden geweerd.

Zaken doet men vooral in de ministerraad. Uiteraard is het daarbij niet altijd duidelijk wie welke besluiten neemt in de ministerraad. Maar de ministers zijn uiteindelijk altijd verantwoordelijk, ook al voeren ze de wil uit van hun partijvoorzitter. In sommige gevallen luisteren de ministers naar hun natuurlijke achterban, zoals de vakbeweging, de ziekenfondsen, de ondernemersorganisaties. Maar dat weet iedereen, omdat ministers veelal georganiseerde belangen vertegenwoordigen.

Niet alles wordt in de ministerraad besloten. Heel wat belangrijke beslissingen worden binnen de technocratische en ambtelijke circuits genomen, omdat de politici geen aandacht hebben voor bepaalde twistpunten. Ze laten daarom deskundigen hun gang gaan. Die werken een voorstel uit dat wet wordt. Sommige technocratische beslissingen komen in het schemerduister tot stand, door Dewachter hier getypeerd als de 'onderhandse besluitvorming'. Een goed voorbeeld hiervan is de kernenergiepolitiek die uiteindelijk heeft geleid tot de bouw van zeven kerncentrales. Men bouwde die centrales zonder eerst een bouwvergunning te krijgen en ze werden opgestookt zonder vooraf de vereiste exploitatievergunningen te verwerven.

Dewachter vermeldt ook het neo-corporatistische overlegmodel waarbij de 'sociale partners', veelal zonder de regering erbij te betrekken, arbeidsvoorwaarden bespreken en vastleggen en die daarna kracht van wet krijgen. De regering besteedt dus een belangrijk deel van de sociaal-economische besluitvorming uit aan de sociale partners. Hoewel naar mijn smaak dit overlegmodel het belangrijkste is (integreert de arbeidersklasse in het bestel), vermijdt Dewachter om dit model als de basis voor de consensuspolitiek te hanteren.

Omdat Dewachter volledigheid nastreeft, krijgen we ook nog een hoofdstuk over de bureaucratische besluitvorming. Die zou steeds belangrijker worden naarmate de regelende bureaucratie toeneemt. Maar omdat in België de politieke kabinetten van de ministers veel kortsluiting veroorzaken, is het niet de administratie die de belangrijke beslissingen neemt. (Het bureaucratische model komt uit de theoretische winkel van de Duitse socioloog Max Weber en was afgeleid van de Duitse autocratisch-bureaucratische staat uit het Tweede Rijk.)

In twee slothoofdstukken behandelt Dewachter de politieke 'elites' en de 'oppositie'. Er zijn diverse soorten van elites, aldus Dewachter, maar echt belangrijk is de regeringselite. Want de oppositionele elite heeft nauwelijks invloed op de besluitvorming. Met een staafdiagram illustreert Dewachter dat de CVP na de tweede wereldoorlog bijna altijd in de regering zat en dus een soort top-elite vertegenwoordigt. Na André Cools en diens 'Etat-CVP' weten we nu dat alle politieke draden tenslotte bij de CVP uitkwamen.

Partijen die niet deelnemen aan de macht zitten er voor spek en bonen bij in het parlement. Hun voorstellen worden door de meerderheidspartijen veelal automatisch verworpen. Hun redevoeringen hebben geen effect op het beleid. Het zijn de 'praters langs de kant'. Toch kunnen de elites buiten de machtscentra een rol spelen. Zeker als ze steeds met kiezers winnen of goed liggen in de publieke opinie. Dan vliegen de politieke machthebbers hen ter hulp.

Dewachter heeft al met al een uitputtend en opsommend overzicht gegeven van de politieke besluitvorming. Van de lezer wordt een en ander gevegd, omdat de materie taai is. Alleen kan men zich de vraag stellen of op grond van de gehanteerde theoretische uitgangspunten ('polyarchie' als ideaaltype van democratie) de diverse modellen van besluitvorming wel zo relevant zijn. België is nog altijd een neo-corporatistisch land met dito besluitvorming. De rest is allemaal versiering.

Ook kan men vraagtekens zetten achter de gehanteerde classificatielijst. Daarbij verzuimt Dewachter om een duidelijke hiërarchie binnen zijn typeringen aan te brengen. Waarom zo lang doorzeuren over besluitvorming als de knikers belangrijker zijn dan het spel? Nemen we als concreet voorbeeld de besluitvorming rond de kernenergie. Die zou, aldus Dewachter, 'onderhands' zijn gebeurd. Welmi, in de jaren vijftig was de te voeren energiepolitiek (waarvan de kernenergie slechts een deelterrein was) een groot strijdpunt (links wilde nationalisatie!). Inmiddels sloeg 'pacificatie' toe (met 'controlecomité voor gas en elektriciteit') op basis van neo-corporatistische belangenvertegenwoordiging. Er kwam geen nationalisatie van de energiesector, alleen maar een compromis tussen regering, ondernemers, vakbonden en consumenten van elektriciteit over de prijsstelling en de te verrichten investeringen. Het 'onderhandse' in de kernenergiebesluitvorming bestond er nu in dat de elektriciteitsbedrijven en de holdings tenslotte zelf uitmaakten dat de toekomst lag in het bouwen van kerncentrales. Maar waarom nu werd de besluitvorming ineens 'onderhands'? Ten eerste omdat de vakbonden en de politieke partijen bezig waren met de sluiting van de steenkoolmijnen (170.000 mijn-

werkers moesten op termijn afvloeien). Dat slorpte hun aandacht op want het was een jarenlang 'strijdpunt'. Ten tweede omdat de holdings al snel hadden begrepen dat elektriciteit een beschutte en te monopoliseren geldopbrengende handel was waarin ze wilden investeren zonder al te veel aan de leiband van de 'politiek' te moeten lopen. Is 'onderhandse besluitvorming' geen eufemisme voor een 'hold-up'? Dat 'onderhandse' van Dewachter klinkt dan ook als een schaamlapje voor een minder fraaie werkelijkheid: het kapitaal doet wat het wil en dan mogen de politieke besluitvormers achteraf hun handtekening zetten.

Omdat Dewachter meent dat typeren, catalogiseren en etiketten plakken ons meer inzicht in het politieke bedrijf verschaft, ligt het voor de hand om die typologie aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. Is de catalogus van Dewachter wel compleet? Met even veel recht zou men de waslijst kunnen uitbreiden met andere types. Wat zou erop tegen zijn om de besluitvorming die achter de feiten aanholt (zoals bij voorbeeld in het federaliseringsproces) niet als afzonderlijk type te erkennen? Of de besluitvorming rond de economie van de onbetaalde rekening (bij voorbeeld het einde van de tunnel beloven en weten dat deze generatie het einde niet zal zien)? Het zijn allemaal 'besluitvormingstypen' die herkenbaar zijn omdat ze een zeer specifiek probleem tot voorwerp hebben waarrond de consensus grotendeels ontbreekt om tot een radicale oplossing te komen. Tenslotte is er ook de 'non-decision' als middel om niets te doen. De hele milieuverloedering is het produkt van een dergelijke non-decision.

Moet de politiek (dus de besluitvormers in de taal van Dewachter) de pretentie hebben om de samenleving te 'maken'? Of is dat een ongepaste pretentie zoals de huidige neo-liberalen en post-moderne sociaal-democraten beweren? Dewachter neemt hier geen standpunt over in. Veel oog voor concrete machtsverhoudingen heeft hij overigens niet. Want Dewachter vergeet dat niet alle partijen over dezelfde machtsmiddelen beschikken. De politieke strijd is er veelal eentje van machtelozen tegen machtigen. Dat vergeten is de werkelijkheid geweld aandoen.

Omwille van het verzamelde materiaal en de academische vlijt (veel literatuurverwijzingen) heeft het boek van Dewachter een grote gebruikswaarde. Die gebruikswaarde zou groter zijn geweest met een register en een bibliografie. Doch theoretisch is het allemaal een goedkoop beschuitje van Leuvense politicologische deeg geworden. En of alle geleerde verwijzingen kloppen, zou men moeten verifiëren. Op blz. 65 wordt een artikel van Victor

Larock over het einde van de Koningskwestie geciteerd dat verschenen zou zijn in *Le Monde* van 22 mei 1975. Na raadpleging van *Le Monde* van die datum kon ik geen bijdrage van Victor Larock vinden. Een professorale slordigheid of heeft een toevallige student zijn professor onjuist gedocumenteerd?

André Mommen

Wilfried Dewachter, Besluitvorming in Politiek België, Leuven: ACCO, 1992, 371 bis.